

Чиркова Ю.Л.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності
Національного університету «Львівська політехніка»*

Ванькович Ю.М.

*здобувач ступеня доктора філософії з економіки
Національного університету «Львівська політехніка»;
директор ПП НВФ «ГЕОНАФТОГАЗПРОЕКТ»*

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-255-8-7>

ПРОБЛЕМИ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ: НАЯВНІ МАСШТАБИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація

У роботі розкрито сутність та основні наслідки поглиблення тінізаційних тенденцій в економіці України. За результатами узагальненого вивчення інформаційно-статистичної бази відстежено постійні коливання у кількості та структурі вітчизняних суб'єктів господарювання різних розмірів та організаційно-правових форм функціонування із чітко вираженим трендом до скорочення. Обґрунтовано, що така нестабільність зумовлена реакцією на все нові вкрай несприятливі соціально-економічні обставини, в яких уже кілька років змушені працювати суб'єкти господарювання. Це і штовхає їх до активного пошуку шляхів мінімізації втрат, привабливим серед яких помилково видається виведення діяльності підприємства «в тінь», тобто за межі офіційного правового поля. Проаналізовано масштаби тіньової економіки із застосуванням різних методів Міністерства економіки України, на базі чого сформовано індикаторно-критеріальне підґрунтя для встановлення рівня втрат від тінізації економічної діяльності суб'єктів господарювання в розрізі податкових втрат консолідованого бюджету держави (від недоотриманих доходів) та втрат фондів соціального страхування внаслідок приховування реального рівня заробітних плат. В підсумку, ідентифіковано основні перешкоди на шляху швидкої та ефективної детінізації бізнесу в нашій державі, подолання яких виступатиме запорукою успішної інтеграції національного господарства України у європейський економічний простір, в межах якого відбувається перманентна боротьба із будь-якими проявами неформальних економічних відносин на усіх рівнях.

Вступ. Глобалізаційні процеси прискорюються, Україна активно інтегрується до системи світових господарських зв'язків, поглиблюються ринкові відносини в економіці, а суспільство криміналізується – через усе

це виникають різні загрози. У вітчизняних підприємствах все частіше замислюються над тим, щоб розробити ефективну систему захисту своєї економічної безпеки. Зазначену потребу спричиняє те, що ця функція не може здійснюватися автоматично за допомогою ринкових механізмів. Держава може захистити від найважливіших і найбільших загроз, але підприємствам регулярно доводиться стикатися із суттєво ширшим спектром небезпек. Необхідність захисту від будь-якого небажаного зовнішнього впливу і всебічних перетворень внутрішнього плану є базовою, основною потребою для кожного суб'єкта господарської діяльності. Зараз саме тіньовій економіці належить роль вагомої перешкоди в розвитку конкурентоздатності українських компаній та перепони на шляху інтеграції нашої держави до європейського співтовариства.

Економічну структуру нашої держави формують різні галузі. Варто зауважити, що головною спеціалізацією вітчизняної промисловості є виробництво матеріально-сировинних ресурсів для решти галузей (рис. 1).

Рис. 1. Галузева структура економіки України за результатами 2021 р.

Джерело: розраховано автором на основі [1]

Як бачимо на рис. 1, найбільш значущими галузями економіки є енергетична галузь, частка якої становить 40%, гірничо-металургійний комплекс – 18%, агропромисловий комплекс – 16% та сфера рітейл – 11%.

За наведеними розрахунками можна зробити висновок, що кількість суб'єктів господарювання зменшується з кожним роком протягом усього аналізованого періоду. Кількість суб'єктів господарювання без урахування банків у 2021 році становить 1956320 одиниць, що на 18119 підприємств менше, ніж у 2015 році. У табл. 2 наведено показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами у 2015–2021 рр.

Як бачимо, у 2021 році загальна кількість підприємницьких структур зросла на 27394 од. та фактично становила 370834 од., що стало найменшим значенням за останні 3 досліджувані роки. При цьому,

кількість фізичних осіб-підприємців зменшилася на 45464 од. та фактично становила 1585414 од. Варто зауважити, що найбільше скорочення спостерігається серед суб'єктів мікропідприємництва, а саме на 50381 од. порівняно з 2015 роком.

Таблиця 1

**Кількість суб'єктів господарювання в Україні
за період 2015–2021 рр.**

Роки	Кількість суб'єктів господарювання, одиниць			
	з урахуванням банків		без урахуванням банків	
	усього	з них у фізичних осіб- підприємців	усього	з них у фізичних осіб- підприємців
2015	1974439	1630878	1974318	1630878
2016	1865631	1559161	1865530	1559161
2017	1805144	1466803	1805059	1466803
2018	1839672	1483716	1839593	1483716
2019	1941701	1561028	1941625	1561028
2020	1973652	1599755	1973577	1599755
2021	1956320	1585414	1956248	1585414
Абсолютне відхилення 2021/2015 р., +/-	-18119	-45464	-18070	-45464

Джерело: розраховано автором на основі [2]

Наведені вище узагальнюючі статистичні результати чітко вказують на нестабільність у структурі та обсязі юридичних та фізичних осіб-підприємців із явною тенденцією до скорочення. При цьому, одна частина цих господарюючих суб'єктів дійсно зупиняє діяльність за тих чи інших об'єктивних причин, а інша всього лиш припиняє офіційну її частину, переводячи основні сфери функціонування та їх результативність «в тінь».

**1. Масштаби розвитку тіньової економіки в Україні:
динаміка та підходи до ідентифікації**

Тіньова економіка в Україні за даними різних джерел має показники на рівні 20-50% ВВП. З огляду на сказане, для того, щоб забезпечити економічну безпеку підприємства, необхідний аналіз впливу тіньового сектора економіки на неї. Під його вплив підпала кожна сфера суспільної життєдіяльності: економічна, політична, правова, соціальна тощо. Численні економічні агенти напряму або опосередкованим чином задіяні в неформальних економічних схемах. Тіньова економіка має соціально-економічну суть, в основі якої лежать неформальні міжособистісні відносини в соціумі. Також дослідження такого явища як «тіньова економіка» актуалізується через її негативні наслідки для економічної, соціальної і політичної систем, а також необхідність розробити теоретичні і практичні рекомендації стосовно того, щоб вивести тіньову економіку у площину законних економічних дій.

**Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання України
з розподілом за їх розмірами у 2015–2021 рр.**

Рік	У тому числі													
	Усього	підприємства						фізичні особи-підприємці						
		Усього	великі	середні	малі	з них мікропідприємства	Усього	суб'єкти середнього підпр.	суб'єкти малого підприємництва	з них суб'єкти мікропідприємства				
2015	1974318	343440	423	15203	327814	284241	1630878	307	1630571	1626589				
2016	1865530	306369	383	14832	291154	247695	1559161	281	1558880	1553041				
2017	1805059	338256	399	14937	322920	278102	1466803	317	1466486	1458980				
2018	1839593	355877	446	16057	339374	292772	1483716	419	1483297	1471965				
2019	1941625	380597	518	17751	362328	313380	1561028	378	1560650	1550633				
2020	1973577	373822	512	17602	355708	307871	1599755	344	1599411	1591031				
2021	1956248	370834	610	17502	352722	304650	1585414	309	1585105	1576208				
Від-хилення 2021 /2015 р., +/-	-18070	27394	187	2299	24908	20409	-45464	2	-45466	-50381				

Джерело: розраховано автором на основі [2]

Сучасному стану реформ у національній економіці притаманне збільшення масштабу та числа загроз у функціонуванні бізнес-структур. За умов, коли бізнес-середовище є динамічно мінливим і загострюється конкурентна боротьба між вітчизняними підприємствами, активно визначається чітка стратегія власної розбудови та реалізації конкретних завдань. Підприємствам для успішної діяльності треба розробити та впровадити систему економічного захисту. Економічна безпека бізнес-структури є захищеністю інтересів, які мають власники, клієнти, працівники і керівництво фірми від загроз зовнішнього і внутрішнього характеру; станом, у якому перебувають його зовнішнє та внутрішнє середовище; одним з головних складників операційного управління; організацією заходів із попередження можливих загроз його функціонуванню.

Існує зв'язок між сучасним управлінням системою економічної безпеки фірми та нівелюванням впливу тіньового фактору. Зрозуміло, що існує той чи інший вплив тіньової економіки на рівень економічної безпеки компанії. З огляду на вищезазначене, метою цього дослідження є узагальнити наукові підходи до аналітичного дослідження впливу тіньового сегмента економіки на рівень економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Слід зазначити, що, на думку дослідників даної проблеми, в Україні тіньова економіка виникла та набула значних масштабів ще за часів СРСР як своєрідна «тінь» економіки дефіциту внаслідок директивного планування. В умовах трансформаційної економіки вона набула нових форм та рис (табл. 3) [3, с. 57].

Уважається, що поштовхом для зростання тіньового сектору стало зростання починаючи із середини 60-х років рівня грошових доходів населення, що, своєю чергою, сприяло розбалансуванню попиту та пропозиції [4, с. 112]. Подальші процеси тинізації радянської економіки призвели до того, що у другій половині 80-х років у тіньовому секторі було зайнято 40-50 млн. осіб, або не менше 30% працюючих [5, с. 46]. У зв'язку з розпадом СРСР та фактичним самоусуненням керівників нової держави від функції регулювання економічної системи відбулося мультиплікативне розповсюдження тіньової економіки. В кінці існування Радянського Союзу розмах тіньового сектору різні експерти оцінювали від 90 млрд. до 500 млрд. карб.

Із набуттям незалежності ситуація не тільки не поліпшилася, а й значно погіршилася. Так, згідно з розрахунками МВФ, починаючи з 1991 р., коли тіньова економіка України оцінювалася в 38,96% ВВП, показник безперервно зростав до 1998 р., досягнувши пікової позначки 57%. Тим часом, згідно з дослідженнями австрійського економіста Ф. Шнайдера, у другій половині 90-х років у розвинених країнах тіньова економіка становила близько 12% ВВП, у країнах із перехідною економікою – 23% ВВП, а в країнах, що розвиваються, – 39% ВВП [6, с. 87].

**Структура тіньової економіки в СРСР у 60–80-ті рр. ХХ ст.,
млрд крб.**

Показники	Період	
	Початок 60-х років	Кінець 80-х років
Обсяг тіньової економіки в народному господарстві СРСР, млрд. карб. на рік, у тому числі:		
– сфера матеріального виробництва	5	-
– промисловість	2,5	90
– сільське господарство (включаючи колгоспи)	0,3	73
– транспорт та зв'язок	0,6	10
– будівництво	0,2	23 8
– торгівля та громадське харчування	0,2	12
– матеріально-технічне постачання та збут	-	17
– інформаційно-обчислювальне обслуговування	1,2	2
– інші види діяльності матеріального виробництва	-	-
– невиробнича сфера	-	1
– житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування населення	2,5	17
– охорона здоров'я, фізкультура та соціальне забезпечення	1,6	6,7
– народна освіта	0,5	6,2
– культура та мистецтво	0,3	1,5
– наука та наукове обслуговування	-	0,3
– кредитування та державне страхування	-	0,3
– апарат органів державного та господарського управління, органів управління	-	0,1
– кооперативів суспільних організацій.	0,1	1,6

Джерело: розраховано за матеріалами [4]

Сучасний стан модернізації національної економіки потребує формування універсальних способів і правил дії. Вітчизняні підприємства постійно відчувають нові і все більш складні виклики, ризики та загрози. Конфлікт економічних інтересів держави і підприємств поширює тіньову економіку. Під тіньовою економікою слід розуміти економічні процеси (процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг), які приховуються їх учасниками від державного та суспільного контролю, не фіксуються в повному обсязі офіційною статистикою [7, с. 26].

Орієнтація України на створення сприятливого бізнес-середовища та інтеграцію до Європейського Союзу вимагає дотримання нових вимог ЄС до системи безпеки підприємства. Економічна безпека як категорія економічної науки відбиває складну систему економічних (і навіть правових, адміністративних і політичних) відносин на різних рівнях суспільного виробництва – на рівні макро- та мікроекономіки. Слід зазначити, що потреба в захисті від небажаних зовнішніх впливів і

всєбічних внутрішніх змін, інакше кажучи, потреба в безпеці – це базова, основна потреба як окремої людини, так і різних об'єднань людей, підприємств, включаючи суспільство і держави. Розвиток національної економіки під впливом ринкових механізмів виділив у ролі самостійної функції підприємства процес забезпечення економічної безпеки. Це викликано тим, що ринкові механізми не здатні автоматично виконувати цю функцію. Більшість науковців вважає, що економічна безпека підприємства – це стан його захищеності від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, дестабілізаційних чинників. Під загрозою розуміють сукупність умов, процесів, факторів, які перешкоджають реалізації економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності чи створюють небезпеку для них [8, с. 131].

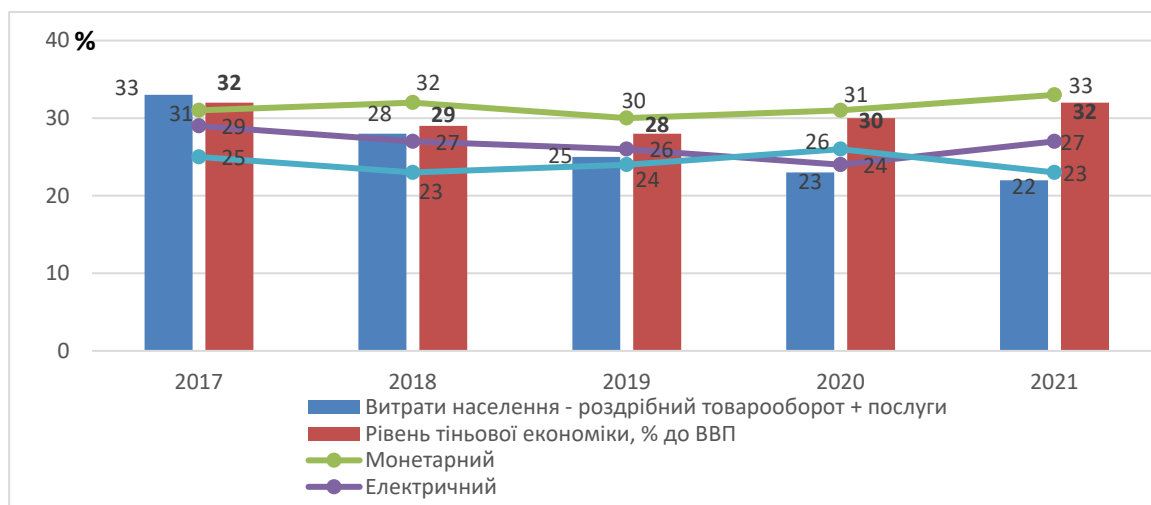
За розрахунками експертів Світового банку, на початковому етапі становлення України як незалежної держави її тіньова економіка становила близько 10% від ВВП. Однак недосконалість процесів державотворення створили оптимальні умови для подальшого розвитку тіньового сектору [9].

Проблеми збільшення обсягів тіньових потоків в останні роки є закономірним наслідком економічної кризи країни, спровокованої анексією Криму, ескалацією військових дій на Сході, і, врешті, повномасштабним вторгненням військ РФ в Україну 24 лютого 2022 р. Надвисокий рівень інфляції (48,7%), зниження реальних доходів населення на 22,2% за результатами 2014 року у поєднанні з девальвацією національної грошової одиниці призвели до підвищення рівня корупції у всіх сферах суспільного життя, до вразливості й незахищеності домінуючої частини населення й, закономірно, збільшення фінансових потоків у тіньовому секторі як на мікро-, так і на макрорівні [10].

На рис. 2 відображено динаміку рівня тіньової економіки України розраховану за окремими методами Міністерства економічного розвитку України за період 2017–2021 рр.

На основі отриманих результатів можна стверджувати про хвилеподібне коливання рівня тіньової економіки України із тенденцією до повільного скорочення за всіма методами оцінки. Порівняно з 2017 р. рівень тіньової економіки у % до ВВП характеризується стабільністю та відсутністю значних коливань по відношенню до 2021 р. (32 %), хоча цей показник зріс на 2 в.п. в порівнянні із 2020 р. на фоні критичного зростання світових цін на сировину під впливом пандемії COVID-2019. На 2 в.п. підвищився і показник за монетарним методом, а також зростання рівня тіньової економіки на 3 в.п. відбулось за електричним методом. Попри це, два інші методи – витрати населення-роздрібний товарооборот+послуги та збитковість підприємств у % до ВВП – показали явну тенденцію до скорочення рівня тінізації. Хоча значення залишаються досить високими, позитивні зрушення є очевидними і

засвідчують проведення широкої програми антикризових заходів, що стосувалися бюджетної консолідації, фіскальної дисципліни та тарифної політики, зокрема дотримання НБУ обраної стратегії інфляційного таргетування, що забезпечує передбачуваність монетарної політики [12].

Рис. 2. Динаміка рівня тіньової економіки України, розрахована за окремими методами Міністерства економіки України за період 2017–2021 рр.

Джерело: розраховано за матеріалами [11]

2. Втрати національної економіки від функціонування тіньового сектору: методика визначення та шляхи мінімізування

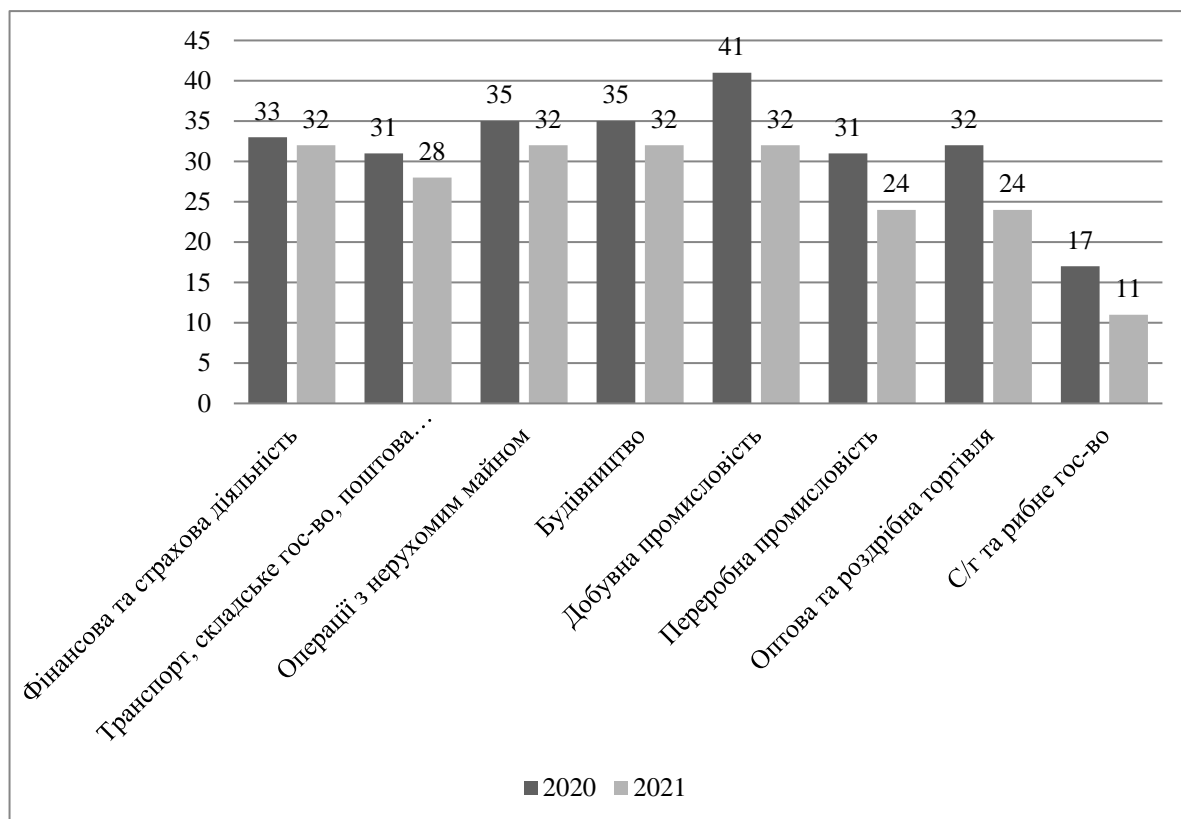
Наслідками скорочення обсягів тіньового сектору можна вважати зміцнення позиції України у Глобальному рейтингу конкурентоспроможності (ГРК). У 2021 р. Україна покращила свої позиції на 6 пунктів і зайняла 54 місце серед 63 країн світу, критичними відставанням України залишаються «Державні та суспільні установи», «Фінансова система» та «Макроекономічне середовище» [13]. У рейтингу Doing Business 2020 Україна займала 64 місце серед 190 країн і підвищилася на 7 пунктів [14].

За підсумком 2021 р. відбулося збереження тенденції до детінізації усіх ключових видів економічної діяльності (ВЕД) у нашій державі: добувної та переробної промисловості, будівництва, оптової та роздрібною торгівлі, а також сільського, лісового та рибного господарства, фінансової та страхової діяльності, операцій з нерухомістю та транспортно-складського господарства, кур'єрсько-поштової діяльності. Таку динаміку зумовило те, що збільшилися прибутки підприємств галузі, і водночас зменшилися отримані збитки (рис. 3).

Зазначимо, що через відсутність відповідних статистичних даних до уваги не беруться товарообмінні операції, які часто застосовуються у сільському господарстві. Саме ці операції характеризуються схильністю

до ухилення від податків, що, відповідно, спричиняє появу явища «тіньової економіки».

Рис. 3. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: розраховано за матеріалами [11]

Дізнатися точні розміри, які мають податкові розриви або податкові втрати, доволі важко, однак послуговуються таким підходом: спершу проводять розрахунок обсягів роботи, яка у зв'язку з певними причинами не підпадає під оподаткування, потім – визначається сума податку, яка надійшла б до бюджету, якщо операції декларуватимуться у повному об'ємі.

Використовуючи існуючі методи, здійснимо спробу визначення обсягів податкових втрат, спричинених ухиленням від податків. Статистична інформація про розміри ВВП, рівень тіньового сектору економіки та розміри надходження податків дозволять здійснити розрахунок податкових втрат від тіньової економіки в нашій країні упродовж 2017–2021 рр.

Рівень податкового навантаження можна визначити за наступною формулою (див. форм. 1).

$$TB = \frac{RF}{GDP} \times 100\% \quad (1)$$

де RF – обсяг податкових надходжень до зведеного бюджету, млн. грн.;
GPG – обсяг валового внутрішнього продукту, млн. грн.

Обсяг податкових втрат держави можна розрахувати за наступною формулою (див. форм. 2).

$$TL = GDP \times \frac{TB}{100\%} \times \frac{T_e}{100\%} \quad (2)$$

T_e – рівень тіньової економіки, %.

Обсяги податкових втрат від тіньової економіки в Україні за період 2017–2021 рр. у табл. 4.

Аналіз отриманих значень дає можливість говорити про стабільне зростання об'ємів як надходжень податків, так і відповідних втрат, які у 2021 р. склали 993241,1 млн грн та 317965,59 млн грн відповідно.

Таблиця 4

**Обсяги податкових втрат від тіньової економіки в Україні
за період 2017–2021 рр.**

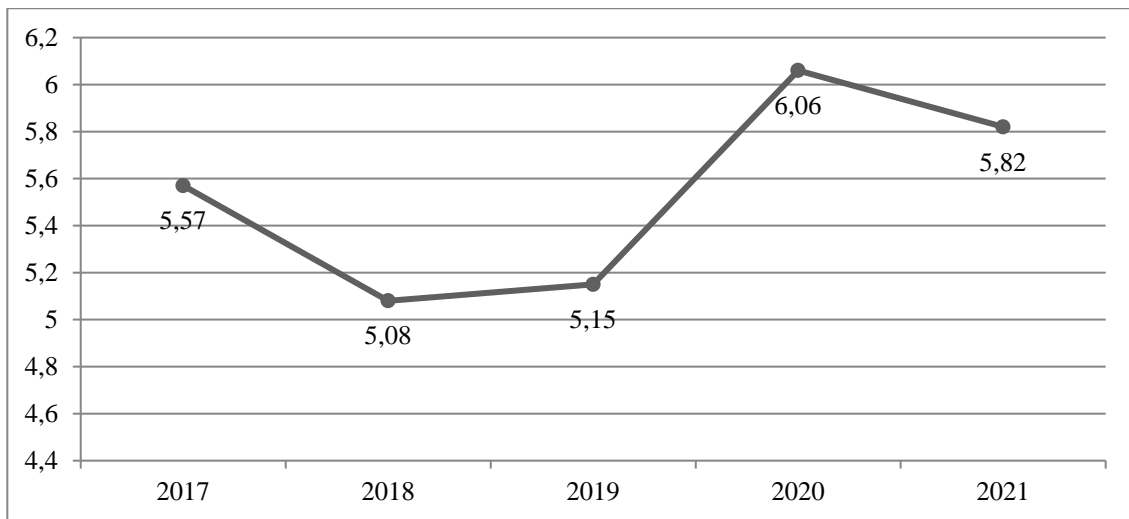
Роки	Номінальний ВВП, млн грн	Податкові надходження до зведеного бюджету, млн грн	Рівень тіньової економіки, %	Рівень податкового навантаження, %	Обсяги податкових втрат, млн грн
2017	2982920	519 185,3	32	17,4	166088,99
2018	3558706	623 298,2	29	17,5	180604,33
2019	3974564	732 905,2	28	18,4	204769,54
2020	4194102	848 021,6	30	20,2	254162,58
2021	5459574	993 241,1	32	18,2	317965,59

Джерело: розраховано за матеріалами [2; 15]

Зазначимо, що в Україні зростає податкове навантаження, через що скорочуються доходи, які мають домогосподарства та суб'єкти підприємницької діяльності. Це підштовхує до пошуків нових фінансових джерел і, відповідно, сприяє бажанню провадити свою діяльність у межах тіньового сектора. Проте згідно з деякими дослідженнями, зв'язок оподаткування і масштабів тіньового сектору економіки не є таким вже прямим: що вищий рівень податкового навантаження, то меншим є ухилення від сплати і відносний обсяг тіньової складової, тому складність системи оподаткування має бути врахована.

На рис. 4 відображена динаміка частки податкових втрат від тіньової економіки до ВВП.

Результати розрахунків свідчать, що максимальний рівень досягнуто у 2020 р. – 6,06%, а в подальшому прослідковується динаміка до зниження рівня податкових втрат від тіньового сектору економіки, що загалом є позитивною ознакою.

Рис. 4. Динаміка частки податкових втрат від тіньової економіки до ВВП, %

Джерело: розраховано за матеріалами [2; 15]

З огляду на те, що тінізація економічної системи – це вагома складова нинішнього українського суспільного господарства, відсутня сформована система параметрів, що брала б до уваги найрізноманітніші чинники, зокрема й податкові втрати, за принципом впливу на фінансовий потенціал територій додає складнощів під час загального оцінювання того, як розвивається національне виробництво.

Далі визначимо сутність податкового коефіцієнту як індексу, що відображає частину ВВП, що перерозподіляється центральними фондами активів із використанням податків [16]. Інакше кажучи, він є відображенням реального порядку речей у контексті фіскального навантаження у державі. Для його розрахунку скористаємося формулою (див. форм. 3):

$$K_t = \frac{RF+R}{GDP_t} \quad (3)$$

де RF – обсяг податкових надходжень, R – дохід від виплат до фондів обов'язкового державного страхування, млн. грн., GDP_t – офіційно оподаткований ВВП, млн. грн. Виведеним нами податковим коефіцієнтом треба скористатися, розраховуючи податкові втрати країни [16], до яких належать збитки, які поніс консолідований бюджет і фонд обов'язкового соціального страхування:

$$TL = GDP \times \frac{SE}{100} \times K_t$$

де TL – податкові втрати, SE – тіньова економіка.

Розрахунок податкового коефіцієнта і його складників за період від 2014 по 2021 рр. наведено у табл. 5.

Розрахунок податкових втрат держави у період 2014–2021 рр. наведено у табл. 6.

Таблиця 5

**Розрахунок податкового коефіцієнта і його складників
у період 2014–2021 рр.**

Рік	Номінальний ВВП, млн. грн.	ВВП, що підлягає офіційному оподаткуванню (на основі даних Держстату), млн. грн.	Податкові надходження від консолідованого бюджету, млн. грн.	Надходження від платежів у фонди обов'язкового соц. страхування, млн. грн.	Податковий коефіцієнт
2014	1 586 915	1 190 186,25	355 428	181 128	0,451
2015	1 988 544	1 630 606,08	507 636	185 790	0,425
2016	2 383 182	1 882 713,78	650 782	131 827	0,416
2017	2 982 900	2 386 320	828 159	141 072	0,406
2018	3 558 706	2 748 344,8	985 323	150 965	0,413
2019	3 974 564	3268544,7	1070321,8	163 343	0,377
2020	4 194 102	3568176,9	1336687,2	170 888	0,423
2021	5 459 574	4067912,7	1 453 804	183 654	0,403

Джерело: розраховано за матеріалами [2; 17]

Таблиця 6

Розрахунок податкових втрат держави у період 2014–2021 рр.

Рік	Номінальний ВВП, млн. грн.	Рівень тіньової е-ки, % від ВВП	Податковий коефіцієнт	Податкові втрати консолідованого бюджету, млн. грн.	Податкові втрати консолідованого бюджету, % від ВВП	Втрати держ.соц страх, млн. грн.	Втрати держ.соц страх., % до ВВП	Сумарні податкові втрати, % від ВВП
2014	1586915	36	0,451	286279,5	18,04	95800	6,04	24,08
2015	1988544	35	0,425	380309,0	19,13	91748	4,61	23,74
2016	2383182	33	0,416	421346,6	17,68	55063	2,31	19,99
2017	2982900	32	0,406	508644,1	17,05	98224	3,29	20,34
2018	3558706	29	0,413	595217,7	17,76	105158	3,14	20,9
2019	3974564	28	0,377	675315,9	16,99	114233	2,87	19,86
2020	4194102	30	0,423	729667,2	17,39	129699	3,09	20,48
2021	5459574	32	0,403	854145,4	15,64	133458	2,44	18,08

Джерело: розраховано за матеріалами [2; 17]

З результатів розрахунків видно, що тіньова економіка своїм функціонуванням за період 2014–2021 рр. стала причиною середніх податкових втрат в Україні в розмірі 20,93% від офіційного ВВП. Обсяги податкових збитків у 2016 р. різко зменшилися переважно у зв'язку з тим, що зменшився відсоток тінізації економічної системи, а також зменшилося загальне фіскальне навантаження у державі. Показник податкових втрат можна умовно поділити на бюджетні втрати

та втрати державного соцстрахування. Завдяки отриманим результатам бачимо, що до консолідованого бюджету України (КБУ) надходить менше податків у середньому на 17,5% ВВП, або близько 556 млрд. грн. у середньому продовж останніх восьми років. Фонд державного соціального страхування, у свою чергу, втрачає шанс отримання додаткових фінансових ресурсів розміром 3,5% ВВП, близько 83 млрд грн у середньому продовж останніх восьми років.

Як бачимо, значний рівень тіньового сектору економіки та значні податкові втрати внаслідок його функціонування спричиняють зменшення фінансових можливостей країни та призводять до бюджетного дефіциту, який досягає своєї критичної позначки вже не один рік поспіль. Також ми дослідили, що за час від 2014 до 2021 рр. сальдо бюджету жодного разу не було позитивним, а у трьох з восьми проаналізованих років дефіцит КБУ був більшим від дозволеного максимуму в 3% ВВП (табл. 7).

Таблиця 7

Доходна та витратна частини держбюджету України, 2014–2021 рр.

Рік	ВВП, млн. грн	Доходи КБУ, млн. грн	Витрати КБУ, млн. грн	Дефіцит КБУ, млн. грн	Дефіцит КБУ, % від ВВП
2014	1 586 915	443 983	523 126	79 143	5,0
2015	1 988 544	652 031	679 871	27 840	1,4
2016	2 383 182	782 748	835 589	52 841	2,2
2017	2 982 900	1 016 788	1 056 760	39 972	1,3
2018	3 558 706	1 184 278	1 250 174	67 789	1,9
2019	3 974 564	1 289 779	1 370 113	84 316	2,12
2020	4 194 102	1 376 662	1 595 290	223 944	5,34
2021	5 459 574	1 662 243	1 844 378	186 908	3,42

Джерело: розраховано за матеріалами [17]

Як бачимо з табл. 7, показник дефіциту КБУ в 2021 р. становив 22% від його втрат, які завдав своєю діяльністю тіньовий сектор економіки. Якщо взяти ВВП на рівні 2021 р. розміром 5 459 574 млн грн, то перекриття дефіциту у 186 908 млн. грн. було можливим у разі скорочення рівня тінізації економічної системи на 8,9%, до показника 23,1% ВВП, що дало б можливість вивільнення додаткових фінансових ресурсів за рахунок того, що детінізуються підприємства і підприємці, які не сплачують податки, займаючись підпільною діяльністю.

Щоб порівняти податкові втрати нашої держави, скористаємося відповідною порівняльною таблицею, яка показує податкові витрати ряду країн Європи у 2021 р., у відсотках до їх ВВП (табл. 8). Можемо бачити, що податкові втрати України у відсотковому співвідношенні майже в п'ять разів перевищують показники Румунії – країни-«сірої плями» серед решти розвинених держав Євросоюзу.

**Податкові втрати від функціонування тіньової економіки
в низці європейських країн, 2021 р.**

Країна	ВВП, млн дол.	Податкові втрати від дії тіньової економіки, % від ВВП	Податкові втрати від дії тіньової економіки, млн дол.
Польща	524 500	4,7	24 651,5
Румунія	211 800	4,7	9 954,6
Латвія	30 260	4,3	1 301,18
Нідерланди	826 200	2,1	17 350,2
Люксембург	62 400	2	1 248
Фінляндія	251 900	3,4	8 564,6
Україна	200 090	20,9	41 818,8

Джерело: розраховано за матеріалами [18]

Основний негативний вплив тіньової економіки на ефективність держави простежуємо у посиленні корупції в усіх функціональних підсистемах державного апарату. Корупція була й залишається однією з найбільших перешкод на шляху до реформ економіки України. Вона загрожує самому існуванню держави; це головна перешкода для підвищення рівня життя, економічного розвитку, громадянського суспільства, боротьби зі злочинністю. Українська корупційна система є також основною перешкодою для розвитку бізнесу, залучення іноземних інвестицій та передових технологій в економіку [19, с. 32].

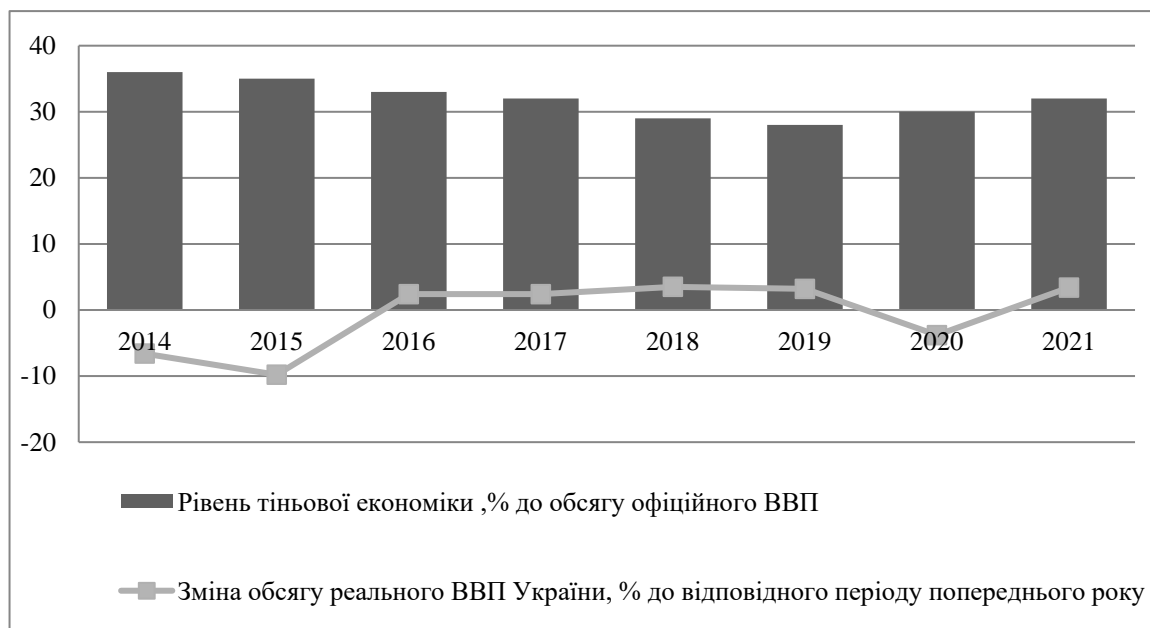
На рис. 5 наведено динаміку Інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні у 2014–2021 рр.

Середина 2000-х років характеризувалася тим, що найбільшу частку було національного господарства було сконцентровано в промисловості. Тут тіньові обороти на 32,5% перевищували офіційні. В інших галузях вони були дещо менші, але теж істотні. У сільському господарстві тіньовий сектор становив 72,5%, у будівництві – 70,8%, у сфері послуг – 31,5%. Наведений вище матеріал засвідчує, що масштаби тінізації економічних відносин продовжували залишатися наближеними до критичного рівня, який, за оцінками експертів, сягає 40%, що створює умови для слабкої дієвості важелів регулювання економіки.

У кінці 2019 р. найбільшої ваги тіньова економіка мала у галузі видобувної промисловості – 41%. Наступними ідуть будівельний сектор та операції із нерухомістю – 35%. Це стосується як оренди житла без жодного оформлення, так і продажу нерухомості відповідно до схеми «частина – офіційно, частина – на руки». Третім великим тіньовим сектором є діяльність у сфері фінансів та страхування – 33%.

Зараз відбувається поступовий вихід економіки із тіні. Найбільшим відсотком зниження відзначилася промислове видобування – 9 %, значні успіхи у детінізації прослідковуються і в оптовій та роздрібній торгівлі

– 8% скорочення. При цьому, немає жодного сектору національної економіки, де б незаконна діяльність збільшила обсяги (див. рис. 3).

Рис. 5. Динаміка Інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні у 2014–2021 рр., %

Джерело: розраховано за матеріалами [11]

У той же час, поряд із офіційною статистикою дані, надані різними вітчизняними і зарубіжними експертами, дуже відрізняються. Так, одні експерти вважають, що тіньова економіка складає частку в межах від 30,0% до 50,0% ВВП. Інші думають, що тіньовий сектор становить 45-70% ВВП, що дає підстави говорити про те, що існує «паралельна», або «друга», економіка, яка масштабом майже не відстає від офіційної.

За нинішніх умов детінізувати українську економіку буде можливо, якщо:

- зберегти відносну макрофінансову стабільність за умов, коли реалізується політика, спрямована на те, щоб розширити внутрішній попит, а також коли диверсифікуються ринки збуту продукту українського виробництва;

- зберегти ділову активність бізнес-структур за умов збільшення очікувань та рівня сприймання світом реформування в Україні;

- знизити інвестиційні ризики, налагодивши відносну макрофінансову стабілізацію та продовживши реформаційні процеси в економіці.

Згідно з даними досліджень тіньова активність спадала упродовж останніх років з у зв'язку з тим, що поступово зростало виробництво, зберігалася курсова стабільність і помірні темпи інфляції. Послабити тіньову економіку вдалося через те, що поліпшилися очікування бізнесу і громадян, а також ослабли інвестиційні ризики.

Висновок. За результатами проведеного дослідження відстежено динаміку, з якою розвивається тіньовий сектор вітчизняної економічної системи упродовж останніх двох десятиліть. Ми виявили ряд кореляційних співвідношень показників ВВП, відсотка тінізації економіки та рівня корупції в Україні. Ретельно дослідили рівень втрат державного бюджету від ухилення від сплати податків, що в грошовому еквіваленті в 2018 р. склало більш, ніж півтора мільйона гривень, які втратила країна унаслідок існування тіньової економічної діяльності, а також у зв'язку з тим, що такі справи неможливо вирішувати у суді через відсутність правового підґрунтя для вирішення конфліктних ситуацій трудового характеру. Ці результати дали нам змогу підтвердити низку висунутих науковою спільнотою припущень спільноти стосовно негативного впливу, який здійснює тіньова економіка у значних обсягах на фіскальну сферу в нашій країні. Проаналізувавши показники корупції та контролю над цим явищем, ми бачимо, що Україна відстає від найближчих європейських держав, чиє становлення починалося майже з однакового показника ВВП на громадянина у 1992 р., однак у 2021 р. розрив між Україною і сусідньою Польщею становить трикратну величину. Основна мета та стратегічний пріоритет стосовно протидії тіньовій економіці в Україні повинні полягати у створенні середовища, необхідного для того, щоб підвищити інвестиційну привабливість держави, знизити податковий та регуляторний тиск на бізнес, захистити права власності та трудові відносини, посилити державний нагляд, переглянути основні статті податків та їхній перерозподіл між трудовими агентами, боротися з відмиванням доходів, одержаних у нечесний спосіб. Здійснення реформ у кожній згаданій сфері допоможе прискорити економічний розвиток України, високий рівень показників якого у зв'язку зі значною тінізацією зараз неможливий.

Список використаних джерел:

1. Енергетичний баланс України. Державна статистика України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/energ/en_bal/arh_2012.htm
2. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Бурбело О. А., Калашников М. М. Детінізація економіки: організаційно-правові проблеми : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. 191 с.
4. Корягина Т. Теневая экономика в СССР. *Вопросы экономики*. 1990. № 3. С. 110–120.
5. Осипенко О. Теневая экономика: попытка политико-экономического анализа. *Экономические науки*. 1989. № 8. С. 45–53.
6. Кормишкина Л. А., Лизина О. М. Теневая экономика : учебное пособие. Саранск : Мордов. ун-т, 2009. 136 с.
7. Жаліло Я. А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання / за редакцією Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2011. 31 с.
8. Васильців Т. Г., Пасічник М. Б. Чинники та джерела загроз економічній безпеці підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.10. С. 128–135.

9. Кузнецова М. І., Дубровіна О. О. У пошуку шляхів детінізації економіки України. *Інноваційна економіка*. 2017. № 1. С. 46–54.
10. Пушак Я. Я., Вінічук М. В. Рівень тіньової економіки України та її вплив на соціальну компоненту економічної безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету: економічні науки*. 2017. № 22 (1). С. 139–143.
11. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 р. : Аналітична записка Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
12. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / упоряд. : С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
13. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом Глобальної конкурентоспроможності 2020-2021 / Економічний дискусійний клуб // Офіційний сайт. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny>
14. Україна в рейтингу Doing Business – 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf>
15. Надходження податків та зборів / Державна податкова служба України. Офіційний сайт. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nahodjennya-podatkov-i-zboriv--obovjaz/nahodjennya-podatkov-i-zboriv/>
16. Філо М. М. Податкові втрати: теоретичний аспект. *Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2003. № 17. С. 162–168.
17. Офіційний моніторинговий портал «Ціна держави». URL: <https://cost.ua/byudzheth-ukrayiny/revenue/#1>
18. Overview of the informal economy in the European Union. URL: https://www.ilo.org/budapest/WCMS_751319/lang--en/index.htm
19. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження : монографія / Кер. авт. кол. доц. І.О. Ревак. Львів : Львівський ДУВС, 2016. 220 с.